

מעשה בסופר שהלך לבקש שפת-אם קודמת

לויז קיפניס וסיפוריו ביידיש

לויז קיפניס ושתי השפות

לויז קיפניס נחשב לאבי ספרות הילדים לצעירים בשפה העברית. אולם על פי עדותו במסה ביוגרפית היתה יידיש לשון-האם שלו בילדותו המוקדמת.¹ קיפניס - יליד 1894 - מספר בהומור על 'הרומן' שלו עם שתי השפות, יידיש ועברית. עד גיל שלוש הוא לא דיבר כלל, וכינו אותו בשם 'שטומע-לעלע' (גולם-אילם). ומאז גיל שלוש - מאז החל ללמוד ב'חדר' - הוא דיבר יידיש באופן שוטף. הוא למד 'חומש' עם טייטש-חומש, הווה אומר: מילים עבריות בשילוב הסברן ביידיש ('טייטש'), ובערב פסח הוא למד את 'שיר השירים': 'א גרויס געזאנג פון ריינעם-שיינעם מאמע-לשון, באפוצט מיט עטלעכע לשון קודשדיקע ווערטער'.

כאשר ה'חדר' הפך ל'חדר מתוקן'² נכנסה העברית אל חייו, והוא הפך חסיד לעברית. קיפניס הצעיר החל לנהוג לפי הסיסמה:

'עברי, דבר עברית'. ואפילו כאשר הגיע שליח סוציאליסט לעיירתו (אושומיר באוקראינה) והטיף לדבר ביידיש - היא שפת ההמון היהודי - לא שינה קיפניס ממנהגו ונשאר נאמן לעברית.

לויז קיפניס עלה ארצה בשנת 1913 והחל לחבר שירים, סיפורים ואגדות בעברית עבור ילדי הגן ובית הספר. תרומתו לספרות הילדים העברית - בעיקר לגיל הרך ולילדי בית הספר היסודי - לא תסולא בפז. הוא כתב, עיבד ותרגם אלפי שירים, סיפורים ומחזות לעברית. אלו נקראו, הושרו והוצגו עלידי ילדים בארץ-ישראל במשך כל המאה העשרים ועד היום.

בין סיפוריו ומחזותיו המקוריים והמעובדים ניתן למנות את: 'מעשה באפרוח שהלך לבקש אם אחרת',³ 'אליעזר והגזר', 'המטרייה הגדולה של אבא', 'שישה בשקיק אחר', 'הדחליל'. בין שיריו נמנים: 'סביבון', 'חנוכייה', 'הרקפת', 'שנה

טובה, 'אביב', 'דגל, דגל לי קטן', 'שבת שלום' ועוד ועוד. על תרומתו לספרות הילדים העברית כתבו רבים.⁴ מכאן שניתן לכנותו "דער שאַפֿער־פּיאָנער פֿון ליטעראַטור פֿאַר קינדער אין העברעיִש אין ארץ ישראל", כפי שכתבה עליו רעייתו, דבורה קיפניס.⁵

והנה מסתבר, שגם בתפוצות ישראל: באמריקה, בקנדה ובארגנטינה קראו ילדים סיפורים משלו; אולם... בידיש. וכאן מתגלית תופעה מפליאה, לויין קיפניס חזר לשפת אמו, שפת ינקותו, בהיותו מעל גיל חמישים. רק אז הוא החל לכתוב סיפורים בידיש לילדים.

אך לפני שנרחיב בעניין זה, נקדיש תשומת לב למקומו של עיתון הילדים בחייו של לויין קיפניס. מסתבר שעיתוני ילדים שנתקל בהם, גרמו לו להיות סופר ולכתוב הן בעברית והן בידיש. וכך התחיל הדבר:

בגיל בר־מצווה הגיע לידיי של קיפניס גיליון של העיתון הפרחים בעריכת לבנר.⁶ בהשפעת עיתון זה החליט הנער להכין בעצמו עיתון. הוא יצר עיתון בשם 'פרחי לוי', עליו העיר לאחר שנים: "איך דער רעדאַקטער, איך דער מחבר, איך דער וואָס שרייבט, איך דער וואָס צייכנט".⁷ אחר כך שלח ללבנר את שירו הראשון 'הילד החולה', שהודפס בשער הפרחים (1910).⁸

בהיותו בארץ היה מודע למתרחש בחו"ל בתחום עיתוני הילדים.⁹ סיפורים שלו נדפסו בכתבי־העת העבריים של רשת 'תרבות' שראו אור בווארשה. לפחות לגבי יצירה אחת - 'שיר השוק' - כתוב שהמשורר עצמו שלח את השיר למערכת, לכבוד 'יריד המזרח' שהתקיים בארץ (עולמי הקטן 4, 1936).¹⁰

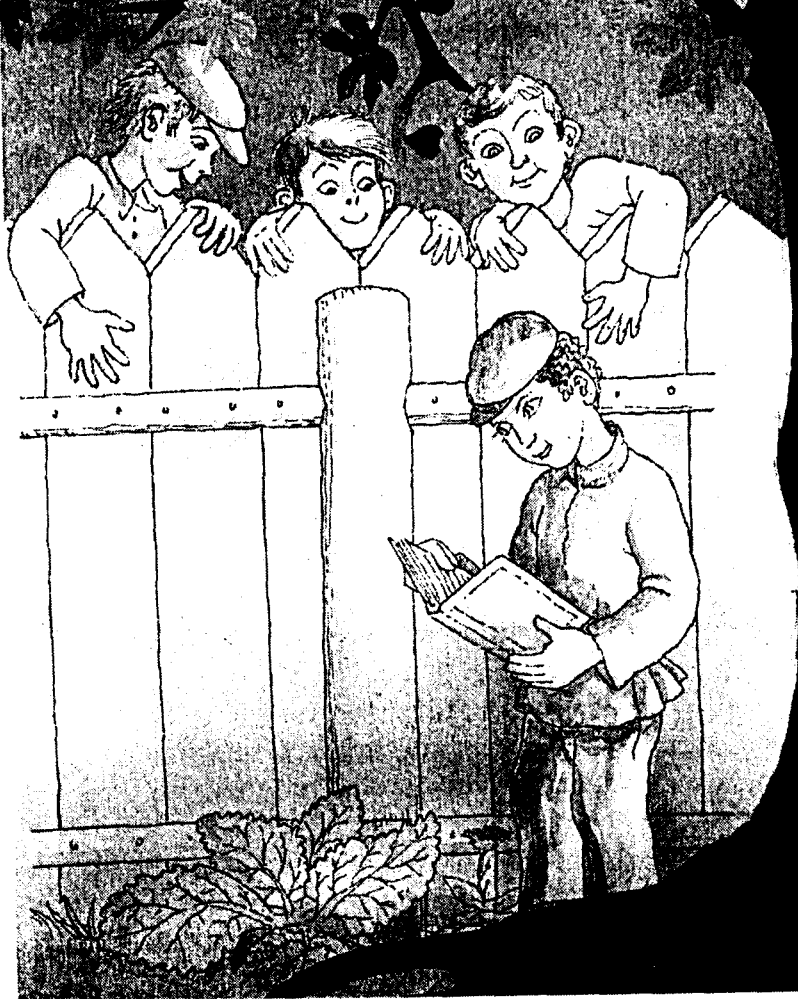
כאמור לעיל, עיתון ילדים באוקראינה גרם לו להתחיל לכתוב יצירות בעברית, והנה עיתון ילדים באמריקה הוא שהחזיר את קיפניס אל שפת ינקותו - יידיש - וגרם לו לתרגם מסיפוריו ולכתוב בשפה זו. ומעשה שהיה כך היה:

בשנת 1953 הראה לו הסופר יוחנן טברסקי גיליון של עיתון ילדים בידיש בשם קינדער זשורנאַל, שיצא לאור בניו־יורק. הסתבר לקיפניס שאחד מסיפוריו תורגם לידיש ונדפס בגיליון זה. קיפניס התרגש, כתב מכתב לעורך העיתון יהושע קאמינסקי, ומאז החל לקבל באופן סדיר את גיליונות העיתון.

קינדער זשורנאַל הוא עיתון שיצא לאור בניו־יורק בין השנים 1920-1980 בעריכת שמואל ניגער, ליפע לעהרער ואחרים. הוצאת 'מתנות' של 'שלום-עליכם פֿאַלקסשולן' הוציאה לאור את העיתון ובמקביל ספרי ילדים ונוער רבים. בשנת 1961 יצא לאור בהוצאה זו הספר אונטערן טייטלבוים, שהיה בן 160 עמודים וכלל סיפורים מתורגמים לידיש של לויין קיפניס, אשר נדפסו קודם בקינדער זשורנאַל. הספר הופץ באמריקה, קנדה וארגנטינה. ומאז החליט קיפניס לכתוב בעצמו ב'מאַמע־לשון' שלו, בידיש. במשך השנים הוא כתב סיפורים רבים בידיש. קיפניס קיבץ את כתבי־היד בשלושה צרורות, ונתן שם לכל אחד מהם: אונטערן באַקסערבוים, אונטערן פֿיגנבוים, אונטערן מילגרוימבוים. הוא הטמין את שלוש התבילות במקום סתר, ורק רעייתו דבורה ידעה היכן נמצא האוצר. דבורה מצטטת את מילות הפרידה של קיפניס מחומר זה, שנדפסו בספר יידישע־ליטעראַטור אין מדינת ישראל:

לעווין קיפניס

אוינטער פייגנבוים

איור: חיים רון

פֿון מײַנע אַלע ייִדישע ווערטער איז געבליבן אַ ביס-ביסעלע.
גלעט איך זיי, קוש איך זיי, פֿאַרשליס איך זיי אין אַ גאַלדן נס־ניסעלע

און אפשר וועט דער ליבער מלאך שוועבן-פֿליען מיטן גאַלדן שליסעלע
פֿליר-פֿליר-פֿלי - צום ייִדיש-געצעלטעלע, און עפֿענען דאָס נס־ניסעלע,
וועלן אַלע שיינע ייִדישע ווערטער-וונדער, וונדער, וונדערלעך
אויפֿקלינגען אויף חן-ליפעלעך פֿון ייִדישע קינדערלעך!¹¹

לאַחר מותו יצאו הספרים אונטערן פֿינגערן וואנטערן באַקסערבוים - בהתאם
לכתב־היד שלוין קיפּניס הכין.

כאַן המקום לציון את בני משפּחתו. אַחד הסופרים הידועים שכתבו לילדים, הוא
איציק (יצחק) קיפּניס, דודו של לוי קיפּניס. איציק קיפּניס (1896-1974) נולד
באוקראינה. הוא כתב שירים ובעיקר סיפורים בשלוש שפות: ייִדיש, עברית
ורוסית. נחשב לאחד מבכירי הסופרים לילדים. בכתבתו שילב דמיון ומציאות וכן
גם הומור. בארץ הופיע קובץ סיפוריו ייִדישע מעשׂהלעך: פֿאַר קליון און גרויס
(סיפורים ביידיש: לקטנים ולגדולים - ירושלים תשנ״ח 1997).¹²

בעוד איציק ולוין קיפּניס התמחו בכתובה לילדים, מסתבר שהיתה עוד סופרת
בת משפּחה זו. זו היא דינה קיפּניס-שאַפּיראַ, שבחרה לכתוב תחת הפסבדונים דינה
ליבקיס. דינה (ילידת 1900) היתה אחותו של איציק קיפּניס ורעייתו של המשורר
מאַניע שאַפּיראַ.¹³

וְעוד אמן היה במשפּחת קיפּניס. דודו של לוי, מנחם קיפּניס (1878-1942), היה
זמר ידוע בווארשה, כתב על מוסיקה ותיאטרון ואסף שירי עם. הוא נספה בגיטו
וארשה.

מעניין לציון את ההמשכיות בכתבתו של קיפּניס ביידיש לא רק מבחינת
השימוש ביידיש. כל קבצי הסיפורים שלו ביידיש מתחילים במילה 'אונטערן'
ולאחריה שם של עץ. בטוחני שברקע הדברים מצוי שירו של ביאליק המתחיל
במילים 'אונטער די גרינינקע ביימעלעך', שמספר על ילדים שמשחקים בין העצים,
מתחת לצמרותיהם. אגב, שיר זה הפיח השראה גם לשמו של עיתון הילדים
הראשון הקבוע ביידיש גרינינקע ביימעלעך. העיתון ראה אור בוויילנה החל משנת
1914 ועד שנת 1939 (עם שתי הפסקות).¹⁴ בעיתון זה נרפסו גם יצירות של איציק
קיפּניס לילדים. ואולי יש בכך סמליות, שבשירו של ביאליק לא מצוין סוג עץ,
אלא באופן כללי 'עצים ירקרקים', ואילו קיפּניס, סופר ומשורר עברי, מצוין שמות
עצים. כולם צומחים בארץ-ישראל - תמר, חרוב, תאנה ורימון.

בכל אופן, התמונה של ילדים משחקים תחת עצים, ובמקרה של קיפּניס, עצי
פרי, היא תמונה אידיאלית ביותר. משלבת את אהבת הילד, אהבת ארץ-ישראל
ואהבת הטבע של המשורר.

להלן יודגמו תכנים, מוטיבים חוזרים וכן טכניקות כתיבה של לוי קיפּניס
בסיפוריו ביידיש.

סיפורים ביידיש של לוי קיפניס – לשון, תכנים, מסרים

התמקדתי בשני קבצי הסיפורים ביידיש של לוי קיפניס: אונטערן באַקסערבוים ואונטערן פֿינגבוים. מסתבר שרוב הסיפורים בקבצים אלו עוסקים בנושאים הקשורים לעם ישראל ולאָרץ־ישראל. הראשון כולל בתוכו סיפורי חג ומועד. בספר השני יש גם סיפורים בנושא זה וגם סיפורי יום־יום.

כמו אריך קסטנר וסופרי ילדים מעולים אחרים, פונה קיפניס לעתים בפנייה ישירה אל קוראיו הצעירים. הסיפור 'מנשה'ער' הוא על ילד זללן ועל מאפה בשם 'פלאָדן', שעשוי דבש ואגוזים. בפתחת הסיפור אומר הסופר: "און פלאָדן, וואָס איז אַזוינס פלאָדן? פֿרעגט אײער באַבע, וועט זי אײך זאָגן (אונטערן באַקסערבוים: עמ' 115).

ריאליה ודמיון בתיאורי אנשים ומאכלים

בסיפוריו של קיפניס ניתן למצוא תיאורים מההווי היהודי, תיאורי דמויות ואירועים בחגים ובימי חול, כשהם כתובים בלשון עשירה וספוגים בהומור. דוגמה לכך הוא הסיפור 'דער משפט איבערן פורים־קוילעטש', שבו מתאר הסופר במספר מילים זוג קשישים, ומעלה תמונה ציורית: "ער – ר' נאָטע מעקלער, אַ ייד אַ זקן, זי – חייה־שרה, וואָס שטריקט שקאַרפעטקעס און זאָקן. ציילט די 'אייגעלעך', ס'פֿאַרמאַכט זיך נישט איר מויל, און אַ ראָב קעצל שפילט זיך מיט דער קנויל" (שם: 109). ובאותו עמוד מתוארת הכנת סוג של חלה לפורים על־ידי שתי נשים זקנות שכנות שחולקות ביניהן מטבח אחד ותנור אחד. במקצב מתרוגן המבטא את חדות העשייה וההנאה, בעושר לשוני, בחריזה ובאמצעות משחקי מילים, יש פירוש מדויק של המתכון ושלבי הכנת המאכל:

"נו, אַ פורים־קוילעטש איז נישט פֿון די גרינגע זאָכן! פֿאַרקאָטשען זיי די אַרבל גיך און שנעל, שיטן אַרויס פֿון אַ זעקעלע וויס־ווייצענע מעל, גיסן אַרײַן וואָסער, בויםל, צעשלאָגן אָן איי, מישן אַרײַן זאָפֿרען, ראָזשינקעס – אַ הייפֿעלע אָדער צוויי, זיי טוען אַרײַן פֿונעם גוטן און בעסטן, און דערבײַ האַלטן זיי אין איין וועגן און מעסטן, כדי די צוויי קוילעטשן זאָלן אַרויס ביידע אין איין גרייס.

קנעטן די וויבער יעדערע אויף איר טיש. קנעטן – קניט־קניט, מישן – מיש־מיש, זיי שלעפן, זיי ציען דאָס גומענע טייג, גאָרט אַ נייג, דאָ אַ בייג, זיי שנײַדן פֿון אים פֿאַסן, שנײַדן און פֿלעכטן אָט צו לינקס, אָט צו רעכטס, און אויפֿגעפֿלאַכטן צוויי קוילעטשן – ריזן, אין דער מיט – הויך ווי אַ באָרג, און די עקן – ווי שפּיזן"¹⁵.

המשכו של הסיפור, שרק חלה אחת מבין השתיים תפחה בתנור המשותף, והחל ויכוח גדול: למי משני זוגות הקשישים שייכת החלה הגדולה, המוצלחת. הם פנו אל הרב ששפט כמשפט שלמה: לחתוך את החלה המוצלחת לשניים. וכמו במשפט שלמה, כל אשה הסכימה לתת את החלה לרעותה, ובלבד שלא לחתוך אותה. בסופו של דבר, על פי עצת הרב, הם שבו הביתה וערכו ארוחה משותפת. הסיפור מסתיים במילים אלו:

"געדענקט, אז מיר יידן דארפן לעבן אין פרידן! ווייל המנען האָט מען שוין געהאַנגען, דאָרף מען פֿיערן פורים מיט פֿרייד און געזאַנגען" (שם: 113). (זכור נא, שאנו היהודים חייבים לחיות בשלום! את המן הרשע כבר תלו, על כן צריך לחוג את פורים בשמחה ובזמר).

הסיפור לעיל על החלה לפורים היה ריאליסטי על רקע הווי הגולה. סיפור אחר לפורים, מהווי ארץ-ישראל, הוא 'פנינהלע' די "באָבע". מסופר בו על פנינה שהתחפשה לסבתא. בהקדמה יש השוואה בין סבתא של היום, מודרנית, לבין סבתא של אז:

"די הַיִנטיקע באָבעס אין ישראל זעען אויס ווי... מאַמעס. די זעלבע קליידער, די זעלבע שיק, דאָס זעלבע האַנטי־טעשעל, די זעלבע אוירינגלעך, אַפילו די זעלבע האָר־פֿאַרקעמונגו איין אונטערשייד איז, וואָס די באָבעס זעען אויס אויפן פנים אַביסעלע עלטער... אָבער מיין באָבע - דערקלערט פנינהלע - זעט אויס ווי אַן אַמאָליקע באָבע: זי קליידט זיך אַנשטענדיק, טראָגט אויפן קאָפּ אַ טיכל, אויף די אויערן קליינע אוירינגלעך, אויפן האַלדז - אַ דאָפּלט שנירל פּערל; דאָוונט פֿון אַ סידור, שטריקט און באַקט קיבעלעך אַזוינע ווי אַזוינע" (שם: 121). (הסבתות נראות היום בישראל כמו... אימהות. אותם הבגדים, אותם הארנקים, אותם העגילים, אפילו אותה התסרוקת. ויש הבדל אחד, הסבתות נראות מבוגרות יותר... אבל הסבתא שלי - מסבירה פנינה'לה - נראית כמו הסבתא של פעם, היא מתלבשת יפה, קושרת מטפחת לראשה, עגילים זעירים לאוזניה, ענק כפול מפנינים... היא מתפללת מסידור, סורגת גרביים ואופה עוגות מארץ העוגות).

עוד סיפור ריאליסטי הוא 'פֿעטער פּסח'. משה'לה הוא ילד בגיל הגן. הוא שואל מיהו הפסח שצריך להתכונן לכבודו, והוריו עונים לו שזהו 'דוד פסח'. הילד מצפה שבועיים לבואו של 'דוד פסח'. בינתיים מתאר הסיפור את ההכנות בבית, כולל סיווד הבית, המלבושים לחג, לימוד ארבע הקושיות.

לעומת סיפורים ריאליסטיים אלה עולים גם סיפורים עם מוטיבים דמיוניים. כזה הוא הסיפור 'אַ מעשה מיט אַ המן־טאַש' (מעשה באוזן המן), שהוא סיפור בחרוזים. סבא וסבתא החליטו לאפות אוזן המן. גם כאן יש פירוט החומרים (חלק מהם לוו מן השכנה) ופירוט מדויק של אופן ההכנה. לאחר שסבא וסבתא מברכים את אוזן המן שתגדל ותתפת, המאפה אכן תופח ותופח, עד שאי אפשר להוציאו מן התנור. לאחר שכל השכנים התאספו, המו ורעשו, פורק התנור. אך המאפה היה כה כבד, עד כי אי אפשר היה להזיזו ממקומו. בסופו של דבר נעזרו בסוס ועגלה ומשכוהו עד לאמצע השוק. כל אנשי העיירה אכלו ממנו בעזרת סכינים ומזלגות במשך כל חג הפורים ואף בשושן פורים.

שילוב של תיאור הווי ריאליסטי ודמיון יש בסיפור לשבת 'די כלה־שבת דערשיַנט'. שבעה מלאכים מופיעים ומזכירים לבעלת הבית להתכונן לשבת, שבעה מלאכים טובים באים להודיע שהכלה שבת מתקרבת. הראשון דופק בדלת טוק־טוק כבר ביום רביעי, ומזכיר לה שצריך לנקות את הבית, לנגב אבק, לנער את הווילונות, לגהץ את המפות. ובעלת הבית עונה לו: אני יודעת בעצמי. הכול יהיה בסדר. ביום חמישי מגיע מלאך שני ומזכיר לה לערוך קניות. מלאך שלישי

מזכיר לבעלת הבית ביום שישי לאפות עוגת טורט; והרביעי מזכיר לבעל הבית לראוג לין קידוש. המלאך החמישי פונה אל הילדה דינה, שאך זה הגיעה לגיל בת-מצווה, והוא אומר לה להבריק את בלי הכסף. המלאך השישי מוכיח את הילד איציק ואומר לו, שכולם מלכדו עובדים וטורחים לכבוד שבת. והוא מציע לאיציק לצחצח געליים. והמלאך השביעי מגיע ומזרו את כולם להתקלח, ללבוש בגדי שבת ולהכיין את השולחן לארוחה. לעת ערב, כאשר השמש שוקעת, עורכים כל בני המשפחה קבלת פנים נאה לשבת ושרים לה "לְכֹה דוּדֵי לְקִרְאת כְּלֵה". ולמלאכים הם שרים "שְׁלוֹם עֲלֵיכֶם, מְלֹאכִים נְאִים".

אפילו בסיפור דידקטי 'דער בוקעט' (זר הפרחים - שם, עמ' 143), עולה מוטיב על-טבעי. לאחר שהילדה שכחה לשים את הפרחים שקטפה במים, הגיעה בלילה מלכת הפרחים עם אגרטל, זר הפרחים הגדול קפץ בעצמו לתוכו.

חלומות ומסעות

לצורך שילוב בין מציאות ודמיון ובין עבר והווה משתמש קיפניס לעתים קרובות בטכניקת החלום הספרותי.

דוגמה: בסיפור 'אליהו הנביא' ס' פוסע' (אונטערן פֿיגענבוים: עמ' 39) ניתן ללמוד על ההכנות לחג הפסח, על מנהגי ליל הסדר, תוך התמקדות באליהו הנביא: מזיגת יין לכוסו ופתיחת הדלת בליל הסדר. בסיפור זה מירי עוזרת לאימה לשטוף כוסות לכבוד חג הפסח. כוסו של אליהו הנביא - גדולה ומבריקה - נשברת בידה ונחצית לשניים. מירי לוקחת את שני החלקים, רצה עימם החוצה ובוכה בגן. היא נרדמת ובחלומה מגיע אליהו הנביא. הוא מתואר כארס זקן, בעל זקן לבן ככסף, פניו מאירות כשמש, עיניו מאירות ושופעות טוב. לבוש במעיל ארוך שקשור באבנט רחב, אליהו פונה אל מירי, מרגיע את בכיה ובאורח פלא מתקן את הכוס השבורה.

ניתן לכנות חלק מן הסיפורים האלו 'סיפורי מסע', מסע להיסטוריה, אל העבר. כלומר: הדמויות הראשיות בסיפורים - ילדים או ילדות - הם בני זמננו, מתגוררים בארץ-ישראל. לפתע הם חולמים חלום, בלילה או בהקיץ. בחלום מופיעות דמויות מן העבר ומובילות אותם לזמן ולמקומות אחרים. בדרך זו לומדים הילדים הארץ-ישראלים על מה שהתרחש בעבר הרחוק. הדמויות ההיסטוריות משוחחות עימם, מסבירות להם עניינים שונים. וכך רוכשים הילדים (גם הדמויות בסיפור וגם הקוראים הצעירים של לין קיפניס) מידע על חגים ומועדים וכן ערכים לאומיים הקשורים בהם. בסיפורים אלה הקורא הצעיר לא תמיד יודע מראש, שמדובר בחלום של הדמות בסיפור. זה מוצג כנס, ולבסוף מסתבר שהיה זה חלום.

דוגמה מובהקת לכך היא הסיפור 'דער שיינער חלום' (ופה הכותרת רווקא מגלה את הפואנטה). מסופר בו על יגאל שאירגן את כל חבריו לאסוף עצים וחומרי בערה שונים למדורה הגדולה בל"ג בעומר. מתוך המדורה מתרוממת דמות ענקית - רבי עקיבא. הוא מספר ליגאל שהוא מחפש עוד תלמיד, כדי להשלים מניין

לעשרים וארבעה אלף. אחר־כך, כשיגאל נמצא בין תלמידיו של רבי עקיבא, מגיע בר־כוכבא והם מצטרפים אליו למלחמה ברומאים. יגאל הורג את מפקד הרומאים. בסופו של הסיפור חבריו של יגאל מעירים אותו, ומסתבר שהוא נרדם ליד המדורה. סיפור זה מתאים בטכניקות הכתיבה לגיל צעיר, יש בו שיחות וגם העשרת ידע. דוגמה: כאשר בר־כוכבא אומר ליגאל, שהוא צעיר מכדי להילחם, עונה לו יגאל, שגם דוד היה צעיר, כשניצח את גולית. באותה טכניקה בדיוק השתמש קיפניס בסיפור דידקטי על האחד במאי. ב'נעטא פליט אין גליבלאנד' מגיע מטוס ובו המון ילדים, והטייס אומר לילדה נטע שהוא לוקח את כולם לארץ השויון. היא מצטרפת אליהם, והם מטיילים בארץ השויון – בה כל הבתים שווים, כולם עובדים, הילדים לומדים בבית הספר ועוזרים בבית להורים. בסוף סיפור זה אימא מעירה את נטע.¹⁶

חגים 'אנושיים'

טכניקה נוספת ללמד על מנהגי החגים היא ההאנשה. בסיפור 'דאָס הויז און די סוכה' מסופר על בית שמקנא בסוכה, אשר הוקמה בסמוך לו. שלבי הקמת הסוכה, הקישוט והאירוח מתוארים בפירוט. הבית טוען שהזניחו אותו והוא משוחח עם הסוכה.

בסיפור אחר 'וואָס באַטציט חנוכה?' מואנש החג עצמו. חנוכה בא לבקר בבתי שונים. הילדים מספרים לו על מנהגי החג ומקורותיהם. ועוד על חנוכה – ב'אָכט פֿאַרביקע ליכט' מספרים הנרות הצבעוניים, המונחים בקופסה, על גס פך השמן. כל החגים מואנשים בסיפור 'אָ ניער יום־טובֿ ווערט געהייליקט', שנכתב לכבוד יום העצמאות השלושה עשר למדינת ישראל. כאשר חתמו על מגילת העצמאות הכריזו על חג חדש, והוא 'חג העצמאות'. שמעו זאת החגים האחרים ושמחו על כי נולד להם אח חדש. הם החליטו לברכו. באופן ציורי מתואר החג החדש יושב על כיסא מלכות, וכולם ניגשים אליו. כל חג נותן לו מתנה בהתאם לאופיו: ראש השנה מעניק לו שופר, ט"ו־בשבת – עץ, וכדומה. כך נזכרים בסיפור זה המאפיינים של כל חג וחג. הסיפור 'די מנורה און די איילבירט־צווינגן' הוא סיפור אָטילוגי על סמל המדינה. מנורת בית המקדש מבקשת לא להיות לבדה, ולפיכך צירפו אליה את ענפי עץ הזית. יש האנשה לא רק בסיפורי חגים. ב'צוויי טראָפנס רעגן' מצפה האיכר לגשם. הטיפות משוחחות בשמים ומחליטות לרדת כדי לעזור לאיכר ולהשקות את אדמתו הזרועה.

סיפורים אָטילוגיים

כמו הסיפור על סמל המדינה הנזכר לעיל, יש סיפורים אטילוגיים נוספים בשני הקבצים של לוין קיפניס. סיפור אטילוגי המסביר את שמונת הקנים בחנוכייה הוא 'די אָכט חנוכה ליכט'. הסיפור מתחיל בתיאור של ירושלים של מעלה וירושלים של מטה. והוא מחבר את סיפור חנה ושבעת בניה למנורה. שבע הנפשות של

הילדים הנרצחים עלו והאירו במנורה בירושלים של מעלה, ואליהן הצטרפה הנפש השמינית – של אימם.

סיפורים אטיולוגיים אחרים הם על דמויות מן המקרא. החטיבה הראשונה בספר אונטערן פֿינגבוים עוסקת בדמויות ובאירועים מן המקרא. סיפור אטיולוגי אחר הוא 'דער ווונדער־שטעקן', שמציג את מטה הפלא של משה, אשר מקורו הוא בעץ הדעת מתקופת האדם הראשון. מסגרת סיפור זה נותנת לקיפניס הזדמנות לשלב סיפורים מקראיים מורחבים על גוף והכנסת החיות לתיבה, על מכירת יוסף, וכן על ה'שירוך' של משה עם ציפורה לאחר מבחן שערך יתרו לחתן המיועד. הסיפור 'גיי אַרויף, ברונעסו!' הוא על בארה של מרים שמתקשר למים שנמצאו אחר־כך במדבר.

סיפור אטיולוגי יפה מאוד, שאינו קשור לחגי ישראל הוא 'אָ מעשה מיט אַ קעמל', והוא מסביר מדוע לגמל אין אחזניים. הגמל שחושק בקרניים פונה אל בעלי חיים שונים ושואל מניין השיגו קרניים. יש כאן הומור רב. דוגמאות: האיל מציע לגמל לומר 'מע' כדי להצמיח קרניים. התיש טוען שאי אפשר להיות בעל קרניים ללא זקן. וכמו במשלים מסתיים הסיפור ב'עצת אחיתופל' שהשועל נותן לו.

הווי ארץ־ישראלי בסיפורים ביידיש

מעט מן הסיפורים הם על רקע הגולה, ובהם בדרך כלל פועלות דמויות של קשישים – סבא, סבתא. לעומת זאת בסיפורים על רקע ארץ־ישראל, והם לרוב, הדמויות הפועלות הן ילדים. מתוך הסיפורים הללו משתקפת ארץ־ישראל במחצית המאה העשרים. מן הסיפורים ניתן ללמוד על הווי החיים בארץ בכלל ועל חיי המשפחה בפרט.

מכיוון שרוב הסיפורים עוסקים בימי חג ומועד, מצטיירת תמונה של החגים בארץ, יחד עם בעיות מיוחדות לה. לדוגמה: בסיפור 'עידו שיקט אַ לשנה טובה' אבא משרת בצבא ושומר על חנייתה הרחוקה. הוא אינו שב הביתה בראש השנה כדי להיות בחג עם בני משפחתו. עידו בנו שולח לו איגרת שנה טובה באמצעות עפיון. כאן רצה קיפניס להישאר בתחום הריאליה ולפיכך כתב שהעפיון התחבר למטוס, וכך הגיעה האיגרת לאב.

תיאור של מצעד הלפידים בשנה הראשונה לקום המדינה יש בסיפור 'חנופה ליכט־פּאַראַד'. ובסיפור 'מתי (מאטי)' מתואר חג החנוכה בתל־אביב: תהלוכת תלמידי בתי הספר והדלקת החנוכייה הגדולה על ראש מגדל המים.

יש סיפורים על רקע יישובים חקלאיים בארץ ישראל. בסיפור לחג האסיף – 'האַרבסט־צייט' – התגייסו ילדים שאביהם חלה לקטוף פרות ולבצור עגבים.

סיפורים ריאליסטיים אלה מתארים מערכות יחסים בתוך המשפחה. בסיפור 'נילי קוקט אַרויס אויף שבת' מצפה נילי במשך כל ימות השבוע ליום השבת, מכיוון שביום זה אביה אינו עובד ואינו עייף והוא יכול להתפנות לשוחח עימה. סיפור ריאליסטי אחר הוא 'און ער האָט געפֿרעגט'. על עופר מבאר שבע שחלה

באבעבענות רוח, ולא יכול היה לנסוע לסבו וסבתו בחיפה בליל הסדר. בסופו של דבר הוא שאל את ארבע הקושיות ב...טלפון.

סיפור שמשלב מציאות ודמיון הוא 'דער נס חנוכה'. עניינו הוא הדלקת חנוכייה באמצעות שמן זית. בחלקו הראשון יש תיאור הפקת שמן מן הזיתים. הילד אורי לוקח בקבוקון שמן זית והולך לבית סבו וסבתו. ברכו חזרה בלילה הוא תועה ביער, אך להבת נר ראשון של חנוכה מראה לו את דרכו.

יום העצמאות הוא הזדמנות לספר על מדינת ישראל ותולדותיה. הסיפור 'מדינה' הוא מונולוג של ילדה בת אחת-עשרה בשם 'מדינה', שנולדה ביום קום המדינה. והיא מספרת על עצמה ובמקביל על התפתחותה של המדינה. הסיפור 'צווי מתנות' מספר על המנהג לשלוח חבילות שי ומכתבי ברכה לחיילי ישראל. שיר הלל בחרוזים הוא 'מיר האָבן אַ גוט און שיין לאַנד'. נמנים בו סוגי פרות ארצנו, צמחים, אוצרות טבע ומוצרים תעשייתיים.

בסיפור 'די ערד לאַכט'. מסופר על כפר חדש ליד ירושלים, אשר סביב בתיו אין עדיין צמחייה. דפנה שמעה את האדמה בוכה. ציפור אמרה לה, שהארמה בוכה כי היא לא נטועה ולא זרועה מזה שנים. ומוכן שלאחר שהילדים שתלו בה שתילים, צחקה האדמה.

מכת הַאָרְבֵּה בארץ מתוארת בפירוט רב בסיפור 'די נייגעבוירענע שְקִדָּה'. ואפילו על נסיעה של משפחה ישראלית לשליחות בחו"ל מסופר בסיפור 'לופט-ביכורים'.

הווי החיים בכפר מתואר בסיפור 'זיי האָבן זיך צעשיידט'. ומסופר בו על הילד גרעון ששומר בלילה על פרות הכרם במקום אביו שחלה. בסיפור זה מסופר על קשר מיוחד בין ילד לעגלה שהפרה המליטה. יש גם סיפור על הילד עמירם אשר מתקשר רגשית לסייח של הסוסה ('קאַשטאַנקע מיט איר לאַשיקל').

הדרך בין הגולה וארץ-ישראל – שליחים ומובילים

קיפניס כתב סיפורים על קשר בין הגולה לארץ, בהם יש למישהו תפקיד של 'שליח' או 'מוביל'. בכמה מסיפורים אלו יש מוטיבים על-טבעיים. בסיפור המחורז לפורים 'דאָס טייג-מענטשעלע' אופה סבתא אוני המן. הנכדה לקחה תניכת בצק ויצרה ממנו דמות אדם. אותו איש הבצק היה מונח בתנור, נבהל ויצא ממנו. ברחוב הוא ראה את הילדים עם הרעשנים. בהגיעו לבית הכנסת הוא שמע את קריאת המגילה עם ההרעשות בעת השמעת השם 'המן'. אחר-כך יצא איש הבצק מבית הכנסת ואחריו הילדים. הוא עבר יערות והרים ולבסוף הגיע לארץ-ישראל הילדים אחריו. בתל-אביב הם השתלבו בעדלאידע וצעדו עם שלט 'עליית הנוער'. ואיש הבצק? הוא חזר לגולה. כשישוב יביא עימו את סבא וסבתא ואולי גם הורים, אחים אחיות.

סיפור בנושא חג הסוכות – 'די פֿליגל-סוכה' – הוא בלתי ריאלי לחלוטין. הוא מתחיל בכפר קטן בגרמניה, שבו חי יהודי חרש-עץ מומחה. לו ולרעייתו לא היו ילדים. יום אחד החליט החרש להקים סוכה מיוחדת במינה. הסוכה היתה מרהיבה.

קיפניס (שהיה במקצועו מורה למלאכה) מתאר בפירוט רב את מעשה האמנות. כל קירותיה עשויים עץ ועליהם דמויות בעלי חיים. ממעל יצר חרש־העץ שתי ציפורים ענקיות, וכאשר מניעים גלגל, מכסות הציפורים את כל הגג בכנפיהן. בסופו של הסיפור התנכלו אנשי העיירה הנוצרים לסוכה וניסו להציתה. ואז הניעו הציפורים את כנפיהן, הרימו את הסוכה אל על, ונשארה אל ירושלים, אל שער העיר.

יש גם סיפורים עם שליחות הפוכה – מארץ־ישראל לגולה. בסיפור 'דאָס וונדער־דריירל' מסופר על הילד אמנון שקיבל סביבון ושיחק בו. ביום הרביעי של חנוכה אמר הסביבון לאמנון שעליו ללכת רחוק רחוק, אל ילדים ששמותיהם הם משה'לה, שלמה'לה וחנה'לה. ילדים אלו שמחו מאוד בראותם את הסביבון שהגיע אליהם. לבסוף – ביום השמיני של חנוכה – הוביל אותם הסביבון לארץ־ישראל בדרך מקוצרת.

שליח נוסף יש בסיפור 'טו בשבט ברענגט מתנות'. ישבו ילדים תחת שקדייה פורחת והתכוונו לאכול מפרות הארץ שהביאו עימם. לפתע הופיע אדם והציג עצמו כט"ר בשבט. הוא סיפר להם, שהוא נוסע לארצות קרות, אל ילדים בארצות אחרות, ללא פרות ופרחים. לשמע סיפורו מסרו הילדים את פירותיהם לאיש, כדי שימסור אותם לילדי הגולה.

שימוש מעניין עשה קיפניס בשיר הערש 'צימוקים ושקדים' ובמוטיב הגדייה בסיפור "ציגעלע-מיגעלע" איז געגאנגען ברענגען ראָזשינקעס מיט מאַנדלען. מסופר בו על בית אחר, הרחק הרחק, שהיה בו ילד בעריסה ומתחת לעריסה – גדייה. בכל ערב שרה האם, שהגדייה תביא לילד צימוקים ושקדים. פעם אחת החליטה הגדייה אכן להביאם לילד. היא יצאה לדרכה ושאלה בעלי חיים שונים היכן נמצאת ארץ זו, שיש בה צימוקים ושקדים. הללו לא ידעו את התשובה. לבסוף לקחה השחפים הלבנים והעבירוה אל מעבר לים. משם חזרה הגדייה עם צימוקים ושקדים. הילד, האם והגדייה אכלו אותם ביום חמישה עשר בשבט.

למען הקטנטנים

בכתיבתו בעברית מתמקד קיפניס בעיקר ביצירות לגיל הרך. ואילו רוב הסיפורים בשני הקבצים בידיש מתאימים להערכתי לתלמידי בית ספר יסודי. אולם ניתן למצוא ביניהם כמה סיפורים שמתאימים לגיל הרך מבחינת הלשון, אורך המשפטים ואוצר המילים. בסיפורים אלו בידיש קיימים אותם יסודות של כתיבתו לגיל הרך גם בעברית. כזה הוא הסיפור 'ווער טרינקט אויס דאָס וואַסער?'. ובו מסתבר לניצה, שהחתול – שרצה לתפוס את דגי הזהב – היה שותה בכל לילה את המים מן האקווריום.

'דאָס קליינע שטיבעלע אויפֿן הויכן באַרג' הוא על ילדה ש'מנהלת' בית. הלשון ביצירה זו עשירה ביותר, יש בה שאלה רטורית, חריזה, אנאפורות ומקצב. כל אלו מתאימים לקטנים:

ווער ווינט אין קליין שטיבעלע?
א קליין שיין מיידעלע - ריוועלע!
זי אליין ראַמט, זי אליין פּרעט;
זי אליין שטריקט, זי אליין נייט;
זי אליין וואַשט, זי אליין פּרעסט;
זי אליין באַקט, זי אליין קאַכט;
אַבער ניט זי אליין עסט.

ריוועלע לא אוכלת לבדה. כאשר הבית נקי והכול מוכן, היא קוראת:

די שטוב איז ריין,
דער טיש איז פֿאַרטיק -
קומט אַריין, ליבע ליט!
ווער ס'איז הונגעריק - וועט עסן,
ווער ס'איז דאַרשטיק - וועט טרינקען,
ווער ס'איז מיד - וועט רוען -
עסט, טרינקט, רוט געזונטעהייט!

משפטים מסוג זה ניתן ללמוד בעל־פה והם מעשירים את שפתו של הקורא או השומע הצעיר. בעברית מוכרות יצירות של קיפניס במבנה של שיר צביר.¹⁷ והנה גם ביצירותיו בידיש ניתן למצוא עלילה מצטברת, שבה בכל שלב נוספת אפיזודה, הבנויה על הקודמות לה.

בסיפור 'גידי האָט געגעבן און גידי האָט צוריק גענומען' מסופר על גידי שנתן את כל בגדיו לבעלי החיים שביקשו זאת ממנו, ולבסוף הם החזירו לו אותם. ובשיר 'די זיסע קאַשע' על דייסה מתוקה שאימא הכינה. ומה קרה בסופו של דבר?

דריי זופעלעך און נאָך דריי זופעלעך
האָט געזופט דאָס ווייסע ציגעלע;
דריי לעקלעך און נאָך דריי לעקלעך
האָט געלעקט דאָס ראַבע הינטעלע;
דריי טונקעלעך און נאָך דריי טונקעלעך
האָט געטונקט דאָס שוואַרצע קעצעלע;
דריי פיקעלעך און נאָך דריי פיקעלעך
האָט געפיקט דאָס געלע הינדעלע;
קריי נאַשעלעך און נאָך דריי נאַשעלעך
האָט גענאַשט דאָס יונגעלע מענדעלע -
און ליידיק
איז געבליבן
דאָס פֿענדעלע!

לאחר שסיפק לילדי ישראל שירים וסיפורים על חגים ומועדים בעברית, פנה קיפניס להעשיר גם את ספרות הילדים בידיש בתחום זה. יתר על כן למדו קוראי יידיש הצעירים בחו"ל גם על חיי היום-יום בארץ ישראל.

בסיפור 'געקויפט אַ חבר' עומד המספר בפארק ורואה ילדים משחקים. הוא מספר להם שהוא קנה חבר יקר ושם אותו בתיקו. הפואנטה היא: החבר הטוב, שתמיד איתו, שמספר לו סיפורים, הוא – ספר. לזין קיפניס עצמו היה החבר הטוב של הילדים וסיפר להם אלפי סיפורים.

הערות

- 1 'מין מאמע' לשון', אונטערן באַקסערבוים; אונטערן פֿינגבוים, תל-אביב 1993, עמ' 9-15.
- 2 חובבי ציון החלו להפעיל את 'התורים המתוקנים' ברוסיה בסוף המאה התשע-עשרה. 'החדר המתוקן' היווה המשך ל'חדר' הישן מבחינת תכני הלימוד המסורתיים, אולם הוכנסו בו שינויים פדגוגיים ברוח החידושים בחינוך באירופה באותה תקופה. ב'חדר המתוקן' ניתנה השכלה רחבה יותר, ניכרה בו לאומיות והוא היה תחת פיקוח ציבורי.
- 3 סיפור זה – 'מעשה באפרוח שהלך לבקש אם אחרת' – פורסם לראשונה בשנת 1920, ובשנים הבאות נדפס שוב ושוב בחוברות, במקראות ובספרונים. מובן שעל משקל שם הסיפור הנ"ל ניתן הכותר למאמר זה.
- 4 ראה רשימת מאמרים על יצירותיו בספר לזין קיפניס: ביבליוגרפיה, בעריכת א. כהן, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 450-456.
- 5 'לעוזין קיפניס', אונטערן באַקסערבוים; אונטערן פֿינגבוים, תל-אביב 1993, עמ' 6.
- 6 לבנר, ישראל בנימין (1862-1916). סופר עברי. יסד וערך את עיתון הפרחים (1908-) בלוגאנסק, הרוסיה (אופק), א. לקסיקון אופק לספרות ילדים, תל-אביב תשמ"ו 1985, כרך ב, עמ' 324.
- 7 'לעוזין קיפניס', הערה 5 לעיל.
- 8 לדברי דבורה קיפניס רעייתו זהו שירו הראשון (שם, שם). וכך גם ציין אוריאל אופק (לקסיקון אופק לספרות ילדים, תל-אביב תשמ"ו 1985, כרך ב, עמ' 555). אך אליהו הכהן מציין את השיר 'בבית ובחורץ' כשירו הראשון, שנדפס בשנת 1909 בעיתון הילדים העברי הנדיר השושנים. גם הוא ראה אור בלוגאנסק (לזין קיפניס: ביבליוגרפיה, בעריכת א. הכהן, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 11, 60).
- 9 יש לציין שקיפניס ייחס חשיבות מרובה לכתבי-עת בכלל, במיוחד בזמנים ובמקומות שבהם אין די ספרים. בשנת 1919 הוא יסד וערך את גליונות לגנות, כתב עת שהפיץ ברחבי ארץ-ישראל את יצירותיו לילדים. אך לא כאן המקום להרחיב בנושא זה.
- 10 רוב היצירות נדפסו קודם בארץ ואחר-כך בכתבי-עת בפולין. אולם שתי יצירות לפחות נדפסו לראשונה בעיתון שיבולים בווארשה, וסביר להניח, שקיפניס שלח אותן למערכת העיתון. היצירות הן: הסיפור 'שתי חתולות בשק אחד' (שיבולים טו, 1923) והמשל 'שתי הפרות' (שיבולים יד, 1923).
- 11 'לעוזין קיפניס', אונטערן באַקסערבוים; אונטערן פֿינגבוים, תל-אביב 1993, עמ' 7-8.
- 12 עוד פרטים על יצירתו של איציק קיפניס ראה בספרי: בראל עדינה, עיתוני ילדים יהודיים בפולין, אחזה – המכללה האקדמית לחינוך, תשס"ב, עמ' 103-104.

- 13 דינה ליבקיס קיבלה השכלה יהודית וכללית. סיימה בקיב קורסים פדגוגיים. עבדה בגן ילדים, בבית ספר ובספרייה. החלה לכתוב בהשפעת אחיה ולפרסם יצירתיה בשנת 1922. כתבה שירים וסיפורים. מספריה: דער באַבעס מתנה (תרגום של י. א. סטפנוביץ', קייב 1929): אוואַציע-קריזול (תרגום של צ'ס וואסילטענקא, באַרקאָוו 1932).
- 14 הרחבה על שיר זה ומקורותיו ראה במאמרי על עיתון הילדים גרינינקע ביימעלעך: 'גרינינקע ביימעלעך - ההתחלה', קשר, 27, אוניברסיטת תל-אביב, מאיר 2000.
- 15 בדרך זו יש גם פירוט הכנת תרומת לפסח בסיפור 'חרוסת'.
- 16 סיפור פחות טוב לרגל האחד במאי הוא 'הענט'. דידקטי מאוד, מספר על ידיים עובדות בעבודות שונות בכל מיני מקומות. והידיים החרוצות לחמו בידיים העצלות וניצחו אותן.
- 17 ראה: ברוך, מירי, 'לויץ קיפניס, בק הסוגות הספרותיות', לויץ קיפניס: ביבליוגרפיה, בעריכת א. הכהן, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 14-18.

מראי מקום

- אופק, א', לקסיקון אופק לספרות ילדים, א-ב, תל-אביב תשמ"ו 1985.
- בר-אל ע', 'גרינינקע ביימעלעך' - ההתחלה', קשר, 27, תל-אביב, מאי 2000, עמ' 99-106.
- בר-אל ע', עיתוני ילדים יהודיים בפולין: סיכום מחקר: כולל לקסיקון סופרים ומשוררים לילדים ביידיש, המכללה האקדמית 'אחווה', תשס"ב.
- הכהן, א' (עורך), לויץ קיפניס: ביבליוגרפיה, תל-אביב תשנ"ט.
- לעקסיקאָן פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור, בענד א-ח, נײַ־יאָרק 1956-1981.
- קיפניס ל', אונטערן טייטלבוים, ניו־יורק 1961.
- קיפניס ל', אונטערן באַקסבוים, תל-אביב 1993.
- קיפניס ל', אונטערן פֿייגנבוים, תל-אביב 1993.